

СУДОВІ ЛІНГВІСТИЧНА ТА ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.32>

УДК 343.98

Л. В. Свиридова, завідувач лабораторії
Харківського НДІСЕ, кандидат юридичних наук

E-mail: ludmila.sviridova@hniise.gov.ua

СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ПРАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Розглянуто можливості вирішення лінгвістичних (авторознавчих і семантико-текстуальних) завдань. На прикладах з експертної практики показано підходи в лінгвістичному дослідженні та форми надання висновків. Описано існуючий стан розвитку лінгвістичної експертизи писемного мовлення й зазначено нові напрями дослідження. Зазначено об'єкти, дослідження яких викликано потребами судово-слідчої практики і які на сьогодні недостатньо вивчені з точки зору експертного дослідження.

Ключові слова: лінгвістична експертиза, авторознавчі та семантико-текстуальні завдання, експертна практика, судова експертиза, писемне мовлення, автор документа.

У судово-експертній практиці час від часу виникають дискусійні питання, пов'язані з недостатньою розробленістю наукових засад того чи іншого виду експертизи, дослідженням тих чи інших об'єктів, тобто проблеми, зумовлені потребами судово-слідчої практики. Так, у літературі неодноразово зазначалося, що авторознавча та лінгвістична експертизи є двома різними родами експертиз, оскільки науковою основою авторознавчої експертизи є судове авторознавство – предметна галузь криміналістичних і експертних знань¹ (зокрема, ідентифікаційна судова авторознавча експертиза базується на теорії криміналістичної ідентифікації). До того ж, якщо розглядати судове авторознавство як прикладну галузь лінгвістики, то звідси випливає висновок, що аналогічне стосується й судового почеркознавства: одним з основних явищ, що складають сутність писемного мов-

¹ Криминалистическое почерковедение и автороведение. *Криминалистика*. Москва, 1997. Гл. 15, § 7. С. 278–284.

лення, є його графічна сторона, пов'язана з фізичною реалізацією мовних висловлювань. Науковою базою лінгвістичної експертизи є прикладна галузь *лінгвістичної науки*, що нині формується, – *судова лінгвістика*. До предмета лінгвістичної експертизи належить вирішення завдань, які, хоча й передбачають дослідження писемно-мовленнєвих об'єктів, але не мають авторознавчої спрямованості. Сюди належать питання семантичного, смислового характеру, а також завдання, пов'язані з дослідженням найменувань (аналіз найменувань, торговельних марок, етикеток із метою встановлення їх новизни, оригінальності, відповідності нормам мови тощо)¹. На сьогодні авторознавча експертиза входить до складу лінгвістичної експертизи, як і семантико-текстуальна. Однак постає питання щодо віднесення семантико-текстуальної експертизи до криміналістичних видів експертизи, котрі базуються на даних криміналістики, завданням яких є ідентифікація за слідами-відображеннями або за поділенням частин цілого й встановлення природи чи стану об'єктів, якими утворено сліди, та механізму й умов їх слідоутворення. Отже, насамперед, семантико-текстуальна експертиза базується на методах мовознавчих, соціальних, психологічних наук і аж ніяк не на методах криміналістики. Основними завданнями семантико-текстуальної експертизи є встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановленням фактичних даних про автора, що властиве для завдань авторознавчої експертизи².

Однак на сьогодні в переліку видів експертиз, що проводяться судово-експертними установами Міністерства юстиції України, зазначено лінгвістичну експертизу мовлення, яка належить до криміналістичних видів експертиз, відповідно до п. 1.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, і включає такі види експертних спеціальностей: 1.2 «Лінгвістична експертиза писемного мовлення» та 1.3 «Лінгвістична експертиза усного мовлення» згідно з наказом від 03.03.2015 № 301/5. Це питання необхідно врегулювати, оскільки у Додатку 6 до Положення про ЕКК та атестацію судових експертів, затвердженого цим самим наказом, спеціальності 1.3 та 7.3 мають однакову назву. З експертизи відеозвукозапису спеціальність 7.3, яка й була раніше, не виключили, оскільки експерти вважають, що ця спеціальність має бути, адже при проведенні експертизи вони використовують не лише інструментальні методи дослідження усного мовлення, а й лінгвістичні. А створюючи спеціальність 1.3, мали на увазі, що експерти, які матимуть право підпису за новоствореною спеціальністю, вирішуватимуть тільки частину завдань, а саме семантико-текстуальні. Результатом цього стало те, що нині атестованих за спеціальністю 1.3 експертів, унесених до Державного реєстру атестованих судових експертів, розпорядником якого є Міністерство юстиції України, немає. А судові лінг-

¹ Вул. С. М., Кузніченко Л. В. Автороведческая и лингвистическая экспертизы письменной речи. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2005. Вип. 5. С. 162–166.

² Там само.

вістичні експертизи, а саме семантико-текстуальні, у разі необхідності проводяться в межах комплексного дослідження відео-, звукозапису та лінгвістичного дослідження писемного мовлення.

Як свідчить експертна практика, зазначені комплексні дослідження проводяться в кримінальних справах щодо встановлення закликів, погроз, пропозицій надання винагороди тощо. У цивільних справах найчастіше призначають експертизи відносно захисту честі, гідності та ділової репутації певної особи. За заявами фізичних і юридичних осіб, як правило, проводяться експертні дослідження відносно тлумачення змісту фрагментів тексту, їх тотожності, а також щодо встановлення негативної інформації, форми її подання та чи є вона образливою стосовно певної особи.

Методичні засади лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи писемного мовлення розроблені недостатньо. На сьогодні в Реєстр методик проведення судових експертиз пропонується включити методику встановлення висловлювань образливого характеру, яка розроблена Харківським і Київським НДІСЕ МЮ України. Колективом Харківського НДІСЕ закінчено методику встановлення висловлювань, що містять заклики, яка ще має пройти апробацію та впровадження в експертну практику. Нині співробітниками Київського НДІСЕ розробляються науково-методичні рекомендації щодо встановлення інформації пропагандистського характеру. Харківським НДІСЕ пропонується до розроблення методика встановлення мовленнєвого акту «погроза». Отже, робота в напрямку розвитку лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи активно проводиться, виходячи з потреб судово-слідчої практики.

Стосовно лінгвістичної (авторознавчої) експертизи писемного мовлення можна зауважити, що хоча методичні засади ідентифікаційної та класифікаційно-діагностичної авторознавчої експертизи розроблені, однак сьогодні виникає низка невирішених питань, наприклад, з дослідження текстів документів офіційно-ділового характеру, які містять украй малий інформативний матеріал через специфіку текстів (наприклад, ухвали, позовні заяви, клопотання тощо), коротких текстів смс-повідомлень, поштових відправлень тощо. Складнощі дослідження зазначених текстів виникають через виконання їх за допомогою комп'ютерної техніки, а отже, й особливостей їх мовлення, форми надання інформації (жанр інтернет-дискурсу та особливості його писемної фіксації) тощо. Тому експерту не завжди легко встановити, наприклад, чи однією особою складені декілька текстів, або ж визначити соціально-біографічний портрет автора.

На прикладах з експертної практики можна розглянути шляхи вирішення деяких експертних авторознавчих завдань. Так, на дослідження експертові надійшов текст повідомлення, який був направлений на електронну пошту керівникові організації, і в якому зазначалися вимоги щодо припинення діяльності та можливі наслідки невиконання. На вирішення експерту поставлено питання щодо надання соціально-біографічного портрета автора цього тексту. Під час дослідження було встановлено, що в досліджуваному тексті спостерігається використання таких лексем, які свідчать про факт вільного вживання в текстах лексико-синтаксичних структур, притаманних

російському мовленню в умовах побутового спілкування. Це дозволило висунути припущення про те, що російська мова є основною розмовною та, імовірно, рідною для автора (авторів) листа. Поряд із достатньо чітким структурним оформленням тексту, послідовністю викладення, змістовою завершеністю, достатнім словниковим запасом, установлені пунктуаційні порушення, що відобразилося у відсутності розділових знаків, зумовлених змістом; у вживанні малої літери на початку речень, наявності орфографічних помилок. Експертом зазначено, що порушення можуть бути зумовлені як особливостями жанру інтернет-дискурсу і його писемної фіксації, так і тим, що автор і виконавець є різними особами. Усе ж таки ним зроблено висновок, що мовленнєві структури на змістовному, лексичному рівнях, незважаючи на встановлені порушення на пунктуаційному та орфографічному рівнях, зумовлені зазначеними чинниками, свідчать про те, що рівень культури автора (авторів) тексту характерний для осіб з освітою вищу за середню. Також експертом зазначено, що для автора тексту листа характерне вживання літературно-обробленої мовлення, вільне використання лексико-синтаксичних засобів мовлення, уміння чітко в змістовному та логічному відношенні будувати речення, що свідчить про достатньо сформований досвід писемного спілкування і надає підстави для припущення про те, що автором (авторами) тексту, імовірно, є особа (особи) віком від 20 років (архів ХНДІСЕ).

Друга справа. До експертної установи надійшла постанова про призначення експертизи, у якій на вирішення експерта поставлено питання щодо встановлення соціально-біографічного портрета автора рукописного тексту листа, що надійшов на адресу судді, у якого знаходилося провадження стосовно особи, котра вчинила злочин і знаходиться під вартою. У процесі дослідження експерт установив, що рукописний текст листа складено з використанням елементів двох мов (російської та української) без додержання норм літературної мови, тобто суржилом. Провідною мовою, якою складено текст, імовірно, є українська. Також виявлено, що вживання певних мовленнєвих структур характерне для лексика осіб різних вікових груп, указано на неузгодженість у викладенні думок, яке виявилось в тому, що текст надається то від імені першої особи однини, то від імені першої особи множини. Звернено увагу на наявність виправлень, дописок, поряд із написанням слів із зайвими буквами, і зазначено, що наведене може слугувати поясненням того, що, можливо, текст складався в процесі обговорення подій, які викладалися. Отже, на підставі проведеного дослідження експертом зроблено висновок у ймовірній формі про те, що текст складався кількома особами та що певні мовленнєві структури тексту переважно вживаються особами жіночої статі, однією з яких могла бути жінка віком 35–55 років (архів ХНДІСЕ).

Також до експертної установи надійшла постанова слідчого, у якій досліджуваними документами були вітальна листівка та лист короткого змісту, у яких зазначалося, що саме буде зроблено автором відносно адресата й рідних йому жінок, а також зазначається причина його дій. На вирішення експерту поставлено питання щодо встановлення соціально-біографічного

портрета автора, визначення факту написання текстів під диктування або шляхом переписування та складання текстів із умисним перекручуванням ознак свого писемного мовлення. У процесі порівняння текстів між собою, експерт зробив припущення, що вони складені однією особою, і вказавши на короткий обсяг і малу інформативність мовного матеріалу, зазначив, що лише у ймовірній формі можна зробити висновок, що автором текстів є одна особа. Також було встановлено високий рівень розвитку мовленнєвих навичок українського писемного мовлення автора, вільне вживання лексико-синтаксичних структур, характерних для українського писемного мовлення в умовах побутового спілкування, поряд із цим спостерігалось вживання російськомовної конструкції. Експерт зазначив, що ця помилка належить до широко розповсюджених в українському писемному мовленні носіїв українсько-російської двомовності, і яка може свідчити про те, що автор тексту є носієм двомовності. Однак високий рівень розвитку мовленнєвих навичок українського писемного мовлення, вільне вживання його лексико-синтаксичних структур (незважаючи на поодинокі використання в тексті російськомовної конструкції), поряд із коротким обсягом тексту, малою інформативністю досліджуваного матеріалу, дозволяють лише у ймовірній формі зробити висновок про те, що рідною мовою автора (авторів) текстів є все ж таки українська мова. Далі було зазначено, що поряд із чітким структурним оформленням, послідовністю викладення, вільним уживанням мовленнєвих структур українського писемного мовлення, відповідністю нормам орфографії, установлені порушення на орфографічному та пунктуаційному рівнях, а також наявні авторські відокремлення. На підставі цього експерт висунув припущення, що зазначене може бути зумовлено бажанням автора свідомо змінити писемне мовлення через зниження рівня розвитку зазначених навичок, і зробив висновок про те, що рівень культури автора тексту характерний для осіб із вищою освітою. Щодо встановлення статі та віку автора експертом зазначено, що писемному мовленню жінок притаманна наявність афектованої лексики, уживання слів зі зменшено-пестливими суфіксами, описування власних почуттів, переживань, що спостерігається в тексті. Але поряд із цим указується, що для текстів властиві послідовність викладення, розкриття теми без вступу, що характерне для текстів, виконаних чоловіками, а використання лексики, що не завжди відповідає нормам увічливого, культурного спілкування, ураховуючи лексико-семантичний аналіз цього тексту, можна розглядати як афектовану лексику при описуванні власних почуттів, що характерно для текстів жінок. Отже, переважне вживання мовних структур, характерних для мовлення жінок, а також обмежений обсяг цих текстів, їх мала інформативність, дозволили експерту лише у ймовірній формі зробити висновок, що автором (авторами) цих текстів є жінка. Акцентуючи увагу на вільному використанні лексико-синтаксичних засобів української мови, а також структур, властивих українському писемному мовленню в умовах побутового спілкування, умінні чітко в змістовному плані будувати речення, експерт зазначає, що наявність достатньо сформованого досвіду писемного спілкування надає підстави для

припущення про те, що автором тексту, імовірно, є особа віком від 25 до 55 років. Далі експертом з урахуванням раніше зазначеного відмічається, що порушення на лексико-синтаксичному, орфографічному, пунктуаційному рівнях, які б свідчили про факт виконання текстів під диктування або шляхом переписування, у цих текстах не встановлені. Зазначивши порушення на орфографічному та пунктуаційному рівнях (поряд із правильним уживанням, що відповідає нормам орфографії та пунктуації «на рівні правильності мовлення»), експерт указує, що зазначене зумовлене бажанням автора свідомо змінити писемне мовлення через зниження рівня розвитку цих навичок. Але ж короткий обсяг текстів, мала інформативність досліджуваного матеріалу дозволили лише у ймовірній формі зробити висновок, що досліджувані тексти складені зі свідомим перекрученням автором ознак свого писемного мовлення (архів ХНДІСЕ).

У більшості своїй ймовірність висновків за наведеними прикладами зумовлюється тим, що в суміжних науках містяться суперечливі дані щодо типологічних характеристик особи, зокрема вікових, статевих тощо. Також недостатньо вивчені особливості мовленнєвої поведінки україномовних громадян. Крім того, як показує експертна практика, при дослідженні необхідно також урахувати особливості центральної нервової системи осіб, писемне мовлення яких підлягає експертному дослідженню.

Інформація стосовно характеристик автора документа, що встановлена експертом, не дивлячись у більшості своїй на ймовірний характер висновків, має велими суттєве значення для правильного висування слідчих версій, їх перевірки, складання плану розслідування й вирішення інших тактичних завдань. Аналізуючи результати опитування слідчих, на питання, чи допомагають у розслідуванні висновки авторознавчої експертизи, у яких надано соціально-біографічний портрет автора документа, 84 % слідчих надали позитивну відповідь.

Залишається багато питань, які виникають в експертній практиці. Наприклад, вирішення завдань стосовно складання текстів юридичних документів (ухвал, судових рішень, позовних заяв) однією чи різними особами, дослідження текстів смс-повідомлень, інтернет-переписувань тощо. Адже дослідження таких текстів має низку особливостей, які на сьогодні в експертній практиці недостатньо вивчені. Тому актуальним стає розроблення нових методик як авторознавчого, так і семантико-текстуального досліджень, які зумовлені сучасними вимогами судово-слідчої практики.

СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ПРАКТИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Свиридова Л. В.

Обсуждены возможности решения лингвистических (автороведческих и семантико-текстуальных) задач. Указано на пробелы в нормативно-правовых актах, которые регулируют судебно-экспертную деятельность, и отмечена необходимость урегулирования этих противоречий. На примерах из экспертной практики показаны подходы к лингвистическому (автороведческому) исследованию и формы выводов

экспертов, формулировка которых дана с учетом состояния развития лингвистической экспертизы. Отмечено, что вероятная форма выводов связана с недостаточной разработкой и различными подходами в исследовании проблем пола, возраста и т. д., которые исследуются в смежных науках. Описано состояние развития лингвистической экспертизы письменной речи на современном этапе и обозначены новые направления исследований. Перечислены разработанные методики, которые могут использоваться в экспертной практике, и указаны перспективные направления в области лингвистических исследований. Приведены объекты, исследование которых вызвано потребностями судебно-следственной практики, и на сегодня недостаточно изучены. К ним относятся СМС-сообщения, интернет-переписка, письма по электронной почте и т. д. Отмечены сложности исследований этих объектов и указано на то, что данные смежных наук содержат недостаточно изученный материал относительно коммуникативного исследования этих объектов. Однако потребности как экспертной, так и судебно-следственной практики диктуют необходимость разработки методик исследования новых объектов и усовершенствования старых методик с учетом стремительного роста преступности, принимая во внимание развитие интернет-преступности.

Ключевые слова: лингвистическая экспертиза, автороведческие и семанτικο-текстуальные задачи, экспертная практика, судебная экспертиза, письменная речь, автор документа.

FORENSIC EXPERT PRACTICE FOR PERFORMING LINGUISTIC EXAMINATION OF WRITTEN SPEECH

Svyrydova L. V.

The article discusses the possibilities of solving linguistic (authorship analyses and semantic textual) tasks. It is pointed out the gaps in the normative legal acts that regulate the forensic expert activities and the need to resolve these contradictions. The examples from expert practice the approaches to the linguistic (authorship analyses) research are demonstrated and the form of expert conclusions, the wording of which is presented taking into account the state of development of linguistic examination. It is noted that the likely form of conclusions is associated with a lack of development and different approaches to the study of problems of gender, age, etc., which are studied in related sciences. The state of development of linguistic examination of written speech at the present stage is described and new research directions are indicated. The developed techniques that can be used in expert practice are listed, and promising areas in the field of linguistic research are indicated. The objects, the study of which is caused by the needs of the judicial-investigative practice, and its are currently not well understood are given. These include SMS messages, Internet correspondence, e-mail letters, etc. The difficulties of research of these objects are noted and it is indicated that the data of related sciences contain insufficiently studied material regarding the communicative study of these objects. However, the needs of both expert and judicial-investigative practices dictate the need to develop methods for researching new objects and improving old methods in view of the rapid growth of crime, taking into account the development of Internet crime.

Keywords: linguistic examination, authorship analyses and semantic-textual tasks, expert practice, forensic examination, written speech, author of the document.